

**СКОРОХОД Ю.С.,
доктор політичних
наук, доцент**

*Інститут міжнародних
відносин Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка*

ВНУТРІШНІЙ ВИМІР ЛІВАНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Тема даної статті стосується такої складної та актуальної проблеми міжнародних відносин, як врегулювання внутрішніх конфліктів у глибоко розділених мозаїчних соціумах, у межах яких співіснують соціокультурні групи, що належать до різних цивілізаційних комплексів. Чільне місце серед таких конфліктів займає конфлікт у Лівані, який тривав понад 15 років. Оpubлікована значна кількість наукових праць, автори яких з різних концептуальних позицій підходили до висвітлення причин виникнення ліванського конфлікту¹. Підхід автора вирізняється спробою підійти до дослідження ліванського конфлікту як до системного явища, що дозволило виокремити три виміри цього конфлікту: внутрішній, регіональний і глобальний. Особливістю цієї статті є аналіз внутрішнього виміру конфлікту в ліванському соціумі. Методологічну основу дослідження складають методи системно-структурного, системно-функціонального, системно-ситуаційного та системно-змістовного аналізу. Дана стаття продовжує попередні дослідження автора².

Динаміка внутрішнього виміру ліванського конфлікту визначалася дією двох груп чинників: *структурних* (які в конфліктології отримали назву *незалежних перемінних*) та процедурних або *залежних перемінних*. При цьому, як наголошує російська дослідниця М.Лебедева, "структурні чинники формують переважно конфліктну ситуацію, а процедурні – визначають форму її розв'язання"³. Структурними (або незалежними перемінними) чинниками є такі, як, насамперед, структура соціуму та рівень економічного розвитку, в той час як процедурні (або залежні перемінні) чинники – це політика, яку проводять як безпосередні учасники конфлікту, так і третя сторона (непрямі учасники конфлікту).

Специфіка економічної ситуації в Лівані стала чинником, який певною мірою сприяв загостренню протиріч в ліванському соціумі. Ліванському соціуму притаманна пірамідальність соціально-класової структури. На горі цієї своєрідної піраміди знаходилися родини, які мали щорічний дохід понад 40 тисяч ліванських фунтів. Складаючи лише 4% населення Лівану, вони отримували 32% (тобто майже третину) валового національного продукту. В той час як бідні (щорічний дохід 2 тисячі ліванських фунтів) та найбідніші (щорічний дохід 1 тисяча ліванських фунтів) верстви ліванських громадян, які склали 50% (тобто половину) ліванського населення (відповідно 41,2% та 8,8%) загалом отримували 17,8% валового національного продукту⁴.

Загострення соціальних конфліктів найбільш рельєфно простежувалось на початку 1970-х років. Причому це були конфлікти не на основі міжобщинних протиріч, а конфлікти між соціальними та економічними групами і інтересами (тобто класові за своїм характером). Однак поділ суспільства за класовою ознакою не став у Лівані домінуючим. І справа не стільки в тому, що, як стверджує Е.Д.Сміт, "... класи здебільшого є категоріями економічного інтересу", який "як правило, не становить основи стабільної колективної ідентичності", оскільки "економічні чинники з плином часу зазнають швидких змін, то ж і сподівання утримати різні економічні групи в межах спільноти з класовою основою будуть, либонь, украй непевні". А, отже, робить висновок Е.Д.Сміт, "... з огляду на властиві соціальному класові обмежену емоційну привабливість і брак культурної глибини, його важко трактувати як основу тривкої колективної ідентичності"⁵. Ключова проблема полягає в тому, що в поліетнічних і в поліконфесійних соціумах, як зазначає російська дослідниця О.А.Нарочницька, "...будь-які динамічні зміни в економіці, а не тільки спад чи депресія, мають тенденцію посилювати міжетнічне суперництво"⁶. В Лівані цьому сприяло ще й те, що ліванська економіка мала конфесійне забарвлення. Німецький вчений Т.Ханф акцентує увагу на тому, що "розширена сім'я є більше, ніж інститут інтенсивних контактів і взаємовідносин; вона має економічний зміст. Більшість

підприємств у Лівані є сімейним бізнесом, так само, як і багато акціонерних товариств"⁷. Тим самим процеси в економічній сфері, поглиблюючи соціально-економічну нерівність ліванських субобщин, неминуче безпосередньо впливали на стан їх взаємин. Дослідження національного доходу в 1975 р. у Лівані засвідчило, що напередодні початку громадянської війни ліванські християни були більш заможними, ніж їх мусульманські співгромадяни. На той період часу щорічний дохід менше, ніж 6 тисяч ліванських фунтів, мали 61% християн, 82% шиїтів, 79% сунітів і 69% друзів. Аналогічно, щорічний дохід між 6 тисячами та 25 тисячами ліванських фунтів мало 34% християн порівняно із 27% друзів, 17% сунітів і 16% шиїтів⁸.

Домінування християн у сфері промисловості було незаперечним. У 1973 р. серед власників 876 промислових підприємств 71% склали християни і лише 29% – мусульмани. Відсоток християн серед власників промислових підприємств зростав пропорційно розмірам цих підприємств. Так, християни склали 68% власників підприємств з кількістю робітників від 10 до 24, 76% власників підприємств з кількістю робітників від 25 до 49, 81% власників підприємств з кількістю робітників понад 50. Християни володіли 80% промислових акціонерних компаній⁹. На кожні 11 християн, що працювали в банківській сфері, припадало лише 2 мусульманина. На кожні 40 християн, зайнятих у сфері послуг, припадало 5 мусульман¹⁰.

Враховуючи компактність проживання субобщин на ліванській території, Ліван напередодні громадянської війни характеризувався регіональною асиметрією соціально-економічного розвитку. Християнські райони були більш розвиненими, відзначалися більш високим рівнем життя порівняно з мусульманськими (особливо, порівняно із районами з компактним проживанням шиїтів). У Лівані в мусульманських політичних колах починають формуватися стереотипи уявлень про "багатих християн" і "бідних мусульман", що є до певної міри відображенням положень концепції "внутрішнього колоніалізму".

Слід звернути увагу, що деякі дослідження спростовують такі уявлення як хибні, як такі, що суперечать об'єктивним тенденціям розвитку Лівану. Зокрема, Бутрос Лабазі у своєму дослідженні прийшов до висновку, що "периферійні регіони Лівану з більшістю мусульманського населення розвивалися швидше. Покращення життєвих стандартів позначалося найбільше на Півдні Лівану, 70% населення якого становили мусульмани: майже на 44% в період між 1960 та 1970 роками"¹¹. Однак більшість дослідників, насамперед мусульманських, акцентували увагу здебільше на існуючому розриві в соціально-економічних показниках регіонів і субобщин, що, без сумніву, ставало додатковим чинником у загостренні міжобщинних відносин у Лівані. У Лівані чітко просте-

жується процес накладання соціально-економічних протиріч на міжобщинні, підсилюючи глибину останніх.

Ключовим елементом незалежних перемінних є соціальна структура ліванського соціуму, основу якої складають етноконфесійні субобщини, які мають значну автономію. На думку Латіфа Абу-Хусні, виникнення ліванського конфлікту "завдячує соціальній структурі: війна була породжена обшинними протиріччями, притаманними цій структурі, які загострювалися дією зовнішніх непередбачуваних факторів"¹².

У Лівані, невеликій за своїми розмірами (територія – 10452 квадратних кілометрів) та чисельністю населення (3 мільйони 496 тисяч осіб у 2000 р.¹³) середземноморській країні, співіснують 17 основних релігійних субобщин (є інші оцінки: наприклад, ліванський вчений, який зараз працює в Росії, Хасан Джабер, нараховує 26 релігійних субобщин¹⁴), які репрезентують в основному дві світові релігії: християнство та іслам. Мусульмани представлені сунітами, шиїтами, друзами та алавітами. Християнська община має більш широкий спектр конфесійних субобщин. Серед них прибічники східного християнства (греко-православні, греко-ортодокси, несторіани, яковити (сиро-православні), вірмено-григоріани), а також представники християнських конфесій, які уклали унію з Ватиканом: мароніти, греко-католики, халдеї (уніати від несторіан), сиро-католики (уніати від яковитів), вірмено-католики¹⁵. У Лівані також проживають ще й римо-католики, протестанти, бехаїти і незначна кількість послідовників іудаїзму.

Саме специфіка етноконфесійних процесів стала причиною того, що в Лівані навіть після досягнення незалежності не було сформовано єдиної політичної культури; це виступало в якості одного із внутрішніх джерел конфлікту.

На всіх етапах розвитку ліванського соціуму саме релігійна належність була основою для становлення особистості, зокрема для її ідентифікації. Визначальний вплив етноконфесійних процесів на формування ліванського соціуму був зумовлений значною мірою характером і специфікою тих міграційних процесів, які мали тут місце. Міграції в Ліван були спричинені переважно релігійними мотивами: послідовники сект, які переслідувались, шукали притулку і захисту у важкодоступних гірських районах країни. Це дозволило німецькому досліднику В.Кевінігу стверджувати, що саме географію можна розглядати як "ключ до розуміння контурів ліванської історії"¹⁶. Саме сектантський характер міграцій заклав підвалини для подальшого розвитку ізоляціонізму в межах окремих соціокультурних груп – субобщин. Посиленню потягу релігійних субобщин до самоізоляції сприяло й одночасне проживання на спільних територіях представників різних конфесій (які не належали, до того ж, до ортодоксальних релігій). Ліван, за тверджен-

ням Хабіба Курані, перетворився на "землю нонконформістів всіх часів і релігій"¹⁷.

При цьому треба враховувати те, що вчення релігійних сект ґрунтується, зокрема, на визнанні винятковості своєї доктрини, яка вважається єдиною правильною та істинною. Іншими словами, такий конфесіоцентризм, тобто історично зумовлена сукупність релігійних уявлень і стереотипів, що ставили свою групу в центр світобудови, сприяв розвиткові ізоляціонізму субобщин у Лівані. У свою чергу, ізоляціонізм, як правило, породжував протиставлення, яке за відповідних умов переростало в опозицію, а згодом – у конфлікт. Протиставлення в такому контексті може бути ідентифіковано як прагнення людей об'єднуватися в групи для того, щоб виокремити себе і "своїх" щодо решти людства. До того ж, як наголошує відомий фахівець із проблем етнополітики Р.Даль, "Чим сильніша і виразніша субкультура, тим активніше її носії ідентифікують себе один з одним і взаємодіють між собою, і тим менше вони схильні ототожнювати себе з тими, хто не належить до їх кола, і контактувати з ними"¹⁸.

Ідея протиставлення відображена в етноконфесійній свідомості формулою "ми – вони". Фактично відбувається процес становлення конфліктної свідомості, яку українські дослідники М.М.Мокряк, Г.М.Перепелиця і С.А.Фареник виокремлюють в якості окремого елементу конфлікту, зміст якої "складають такі детермінанти, як інтереси – образ ворога – цілі – завдання, що відображають об'єкт конфлікту і відносини, що складаються навколо нього". Як зазначають ці українські фахівці, "... взята само по собі конфліктна свідомість не пізнає, не оцінює, не об'єднує. За допомогою конфліктної свідомості все це здійснюють самі суб'єкти, включені в систему різноманітних зв'язків у процесі військово-політичного конфлікту. ... До того ж, у процесі цього відображення [об'єкта конфлікту та відносини, що складаються навколо нього - Ю.С.] відбувається не тільки пізнання об'єкта і існуючих відносин, але й усвідомлення суб'єктом свого ставлення до даних явищ"¹⁹.

За цих умов сприйняття впливу ззовні як спільної зовнішньої загрози (що було спричинено конфліктними ситуаціями між етноконфесійними субобщинами), у свою чергу, сприяло подальшій консолідації кожної з субобщин, згладжуванню в їх середовищі протиріч різного рівня²⁰. Іншими словами, процес формування самосвідомості був зорієнтований всередину субобщин і одночасно поза межі Лівану в бік одновірців. Результатом цих процесів, на думку М.Хадсона, стало те, що "Ліван є розділеним суспільством із розбитою на частини політичною культурою"²¹. Відчуття національної належності і національної відданості, саме поняття "Ліван" асоціюється, насамперед, з поняттями "християнин", "шиїт" або "суніт" і трансформується виключно в почуття відданості

членам своєї релігійної общини і сородичам.

Ще одним чинником, який суттєво вплинув на консервацію саме такого стану ліванської політичної культури, стала специфіка системи освіти. Протягом досить значного історичного періоду (і по теперішній час) формування стереотипних оцінок і реакцій на навколишній світ, що є одним із призначень освіти, знаходиться у сфері діяльності конфесій. Саме так здійснюється процес утвердження у свідомості багатьох поколінь ліванців категорій політичної культури не національної за своєю сутністю (відповідно до принципів територіальної, економічної, духовної спільності), а за принципами конфесіоналізму.

Після Першої світової війни, коли Ліван вийшов зі складу Османської імперії, засади конфесійної освіти знайшли своє підтвердження в нових законодавчих актах. Зокрема, у статті 8 французького мандата зазначалося: "Кожній общині надано право самостійно вирішувати питання, пов'язані з освітою членів общини, включаючи мову навчання і зміст останнього..."; у Конституції Ліванської Республіки (1926 р.), у свою чергу, в статті 10 наголошувалось на тому, що "...релігійні общини мають право на створення власних шкіл..."²². Результатом вищезгаданих процесів стало формування в Лівані в новітній період фактично трьох типів шкільної освіти: державної, приватної світської та приватної конфесійної. Останній тип шкіл розвивався досить динамічно: у період з 1918 р. по 1978 р. кількість шийтських шкіл зросла з 11 до 137 (у 12,45 разів), сунітських – з 19 до 137 (у 7,22 рази), маронітських – з 30 до 206 (у 6,8 разів) і друзьких шкіл – з 11 до 26 (у 2,36 разів). Співвідношення світських і конфесійних шкіл у приватному секторі свідчить про незаперечну домінанту конфесійного типу освіти, що зумовлює постійний процес відтворення фрагментованої політичної культури суспільства²³.

Таким чином, своєрідність розвитку етноконфесійних процесів у Лівані призвела до того, що однорідна за своїм національним складом країна (90 % населення – ліванські араби) перетворилася на сукупність соціокультурних груп (субобщин). Слід, однак, зауважити, що деякі дослідники (наприклад, Е.Д.Сміт) акцентують увагу на зв'язку релігійної спільноти з етнічними ідентичностями: "те, що зароджується як чисто релігійна спільнота, може завершитись як винятково етнічна спільнота"²⁴. Прикладом такого процесу (формування етносів на основі конфесійної групи) є, насамперед, друзи, чия історія є трансформацією релігійної спільноти в етнічну. У свій час друзи, мусульманська секта, заснована в Єгипті, проте переслідувана там, помандрувала в гірські твердині Лівану, охоче приймаючи до своїх лав персів, курдів, а також арабів приблизно упродовж десяти років на початку XI ст. Згодом членство в громаді стало фіксованим, головним чином через страх перед релігійними ворогами із зовні. Спільнота вірних не дозволяла ні вступати до сек-

ти, ні виходити з неї. Невдовзі друзи стали громадою, об'єднаною спільністю походження і територій, отже, бути друзом сьогодні – це належати до "етнорелігійної" спільноти²⁵. Таким чином, деякі релігійні спільноти Лівану набували характеру етноконфесійних, а взаємовідносини між ними – відповідно, характеру етноконфесійних зв'язків.

Основною причиною ліванського конфлікту більшість дослідників називають невідповідність кількісно-пропорційних параметрів представництва у владних структурах общин/субобщин (які залишилися незмінними після укладання Національного пакту 1943 р.) новим демографічним реаліям. Визначення параметрів конфесійного представництва відбувалося на основі даних перепису населення 1932 р. у Лівані. На той час у Лівані проживало 785 543 людини²⁶. Із них християни склали 51,2%, а мусульмани – 48,8%. Мароніти були найбільшою субобщиною Лівану, її чисельність складала 28,3% від всього населення країни. Мусульманські субобщини (суніти, шіїти і друзи) репрезентували відповідно 22,5%, 18,4% та 7,9% населення Лівану. Слід зазначити, що в Лівані доби незалежності загальнодержавних переписів населення не проводилося, а, отже, офіційної статистики Лівану, яка б об'єктивно реально відображала динаміку зростання населення, а головне – зростання чисельності та кількісного співвідношення ліванських конфесійних общин і субобщин, не існує. Оцінки демографічної ситуації, які були опубліковані до початку громадянської війни 1975-1976 рр. ліванськими авторами, в багатьох випадках несуть на собі відбиток необ'єктивності й істотно різняться одна від одної. Наприклад, Е.Раббат (християнин), в своїй книзі, що побачила світ у 1973 р., оперує такими цифрами: питома вага християнської общини складає 55,1% від всього населення країни²⁷. У той час як інший ліванський політолог Камаль Хасан (мусульманин) стверджує, що в 1975 р. (тобто двома роками пізніше) християни склали лише 39,9% населення Лівану. Нарешті, ліванський соціолог Салім Наср визнавав, що в Лівані "в даний час немає науково обґрунтованої чи об'єктивної статистики стосовно конфесій"²⁸.

У дослідженнях західних вчених також існують різноманітні оцінки демографічної ситуації в Лівані в той чи інший період часу. Здебільше при проведенні розрахунків дослідники спираються, з одного боку, на результати ліванського перепису, а з іншого – на відомості, опубліковані в 1971 р. Ліванською Асоціацією планування сім'ї стосовно темпів приросту населення в країні. Дана інституція констатувала наявність різних темпів приросту населення в різних субобщинах Лівану. У відсотковому відношенні показники були наступними: шіїти – 3,6%, суніти – 2,8%, мароніти та інші католицькі субобщини – 2,1%, друзи – 1,7% та греко-ортодокси – 1,3%²⁹. Отже, незаперечною тенденцією розвитку Лівану стало неухильне зростання питомої ваги мусульманського сег-

мента в загальній структурі населення Лівану і, відповідно, зменшення християнського. У 1973 р. християни склали 49% всього населення країни (з них 24% – мароніти), в той час як мусульмани – 51% (шиїти – 29%, суніти – 16%, друзи – 6%)³⁰. Дослідження, проведене фондом Р.Харірі в 1988 р., показало, що частка християн серед ліванського населення дедалі зменшується, сягнувши 35% (із них мароніти – 21%). Питома вага мусульман у 1988 р. складала 64% (35% – шиїти, 24% – суніти, 5% – друзи), представників інших конфесій – 1%³¹.

На середину 1990-х років, як свідчать існуючі оцінки, демографічна картина Лівану не зазнала істотної трансформації: на 1994 р. мусульманський сегмент складав 65% від загальної кількості ліванського населення (шиїти – 35%, суніти – 25% і друзи – 5%)³². На 1998 р. кількість мусульман у Лівані ще дещо зросла і сягала вже 70% населення³³. Таким чином, кількісне співвідношення між християнською і мусульманською общинами неухильно схиляється на користь останньої, а мароніти втрачають свої позиції найчисельнішої ліванської субобщини. Склалася ситуація, за якої, за влучним висловом С.Л.Стокліцького, "... демографія почала "тиснути" на політику"³⁴. Варто, проте, зауважити, що демографічні зміни в Лівані були спричинені не тільки більш високими темпами приросту населення мусульман (насамперед, шиїтів), але й масовими міграціями християнського населення за межі Лівану. В період 1975-1990 рр. 300 тисяч ліванських християн залишили свою країну³⁵. Однак вони залишилися громадянами Лівану, зберігаючи при цьому право голосу (проти чого виступають лідери мусульман).

Таким чином, якщо врахувати чисельність ліванської християнської діаспори, то кількісна перевага мусульман над християнами в сучасному Лівані не буде такою вражаючою. Попри розмаїття оцінок, незаперечним залишається той факт, що на початок громадянської війни загальні пропорції розподілу державних посад, які були визначені в часи отримання Ліваном незалежності, прийшли в невідповідність з демографічними реаліями країни. Це було базовим аргументом мусульманської общини на користь здійснення політичних реформ у Лівані. Таким чином, окреслюється *предмет* ліванського конфлікту – *боротьба за перерозподіл політичної влади, яка ґрунтується на принципах конфесіоналізму* (попри вимоги деконфесіоналізації, які також мають конфесійне забарвлення, оскільки їх виконання призвело б до переходу влади до мусульманської общини як домінуючої в кількісному відношенні в Лівані).

Досвід розвитку ліванського соціуму як соціальної системи свідчить про те, що політична стабільність мозаїчних соціумів значною мірою залежить від характеру дії зовнішнього чинника. Це зумовлено значно вищим рівнем відкритості мозаїчних соціумів порівняно з іншими типами суспільств (гомогенних чи навіть плюралістичних), а, отже, і особливою

чутливістю такого типу соціумів до впливу ззовні, насамперед, на рівні регіональної системи міжнародних відносин. В Лівані це, у першу чергу, обумовлено наявністю цивілізаційного розлому в соціумі в поєднанні з "комплексом меншин", яким страждає, на думку Ж.Корма, ліванське суспільство³⁶, і який знаходить свій вияв у неадекватній гіперболізованій реакції на будь-які події, що сприймаються як виклики, спрямовані на обмеження інтересів субобщини. Мобілізація підтримки ззовні виступає складовим елементом відповіді на ці загрози інтересам субобщини. Таким чином, орієнтація країни (арабська або, наприклад, західна) – проблема, щодо якої провідні супротивні сторони займають практично полярні позиції та яка, на думку В.Халіді, починаючи з 20-х років ХХ століття, посіла чільне місце в усіх концепціях суспільно-політичного розвитку Лівану³⁷.

Для Лівану доби незалежності притаманна наявність потенційного внутрішнього протиріччя щодо орієнтації країни. Надзвичайна складність проблеми зовнішньої орієнтації країни зумовлена, на нашу думку, тим, що визначальною рисою Лівану (як і інших мозаїчних соціумів ліванського типу) є наявність цивілізаційного розлому суспільства. Останнє уявляється принциповим з огляду на розуміння сутності політичних процесів, що розгорталися в Лівані, та впливу на них зовнішнього чинника.

Ліван розташований на стику двох світових цивілізацій: західно-християнської та мусульманської (а точніше – арабо-мусульманської субцивілізації), що, незаперечно, накладало свій відбиток на процеси формування і розвитку цієї країни. Саме цивілізаційний розлом сприяв появі внутрішніх протиріч щодо зовнішньополітичної орієнтації країни. Утримання цих протиріч у межах, які не становлять загрози існуванню системи, залежить від спроможності еліти йти на компроміс у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень.

Проблема орієнтації Лівану трактується в ракурсі протистояння концепцій "ліванізації", носіями якої є християни, та "арабізації", прихильники якої – представники мусульманських субобщин. Концепція "ліванського націоналізму" за своєю сутністю має конфесійне забарвлення. При цьому увага зосереджується на специфічному, суто ліванському характері країни, існування якої безпосередньо пов'язується із забезпеченням необхідних умов для функціонування християнських субобщин як автономних соціокультурних груп. Підтвердженням цієї тези вважається і те, що в окремі періоди історичного розвитку Лівану в політичних колах маронітів (зокрема, в межах партії "Катаїб") висувалися гасла повернення ліванської держави до свого історичного ядра (Гірського Лівану). Тобто йшлося про курс на кантонізацію Лівану, що дало б змогу ліванським християнам взяти на себе функції державотвор-

чого сегмента (з позицій кількісної переваги) і таким чином захистити інтереси общини. У цьому контексті орієнтація на Захід розглядалася правохристиянськими колами як чинник виживання християнської культури під натиском мусульманського світу.

На противагу християнам, підхід мусульман до ідеї ліванської державності формувалася на принципово інших засадах. Ліванські мусульмани розглядають себе як частину єдиної арабської нації, одночасно ототожнюючи себе з усім мусульманським світом. Зазначимо, що тривалий час (особливо в перші декади ХХ століття) мусульманські лідери виступали проти існування Лівану як незалежної держави. І тільки під впливом еволюції поглядів на шляхи реалізації ідеї арабської єдності (суть яких полягала у визнанні того, що створення єдиної арабської держави можливе лише за умов припинення дії мандатів західних країн і на базі об'єднання незалежних арабських держав) ліванські мусульмани пішли на союз з маронітами. Однак у подальшому це зумовило ставлення окремих мусульманських ліванських лідерів до державних кордонів Лівану як до адміністративної демаркації, тимчасової та умовної. Таким чином, зміни на рівні регіональної системи міжнародних відносин в умовах специфіки ліванського соціуму трансформувалися в потенційні виклики (або ж і загрози) стабільності Лівану.

Суттєве значення з погляду наслідків для функціонування системи "конфесійної демократії" набув сам характер впливу зовнішнього чинника. Дія цього чинника (об'єктивні потрясіння, що переживає макропорядок – регіональні і/чи глобальні міжнародні відносини тощо) у більшості випадків супроводжувалась появою суттєвих труднощів у Лівані, оскільки задіяння механізмів реагування на такого роду виклики потенційно могло спричинити появу конфліктної ситуації, основа якої – орієнтаційна криза ліванської зовнішньої політики. За певних обставин дія зовнішнього чинника набувала дестабілізуючого характеру, оскільки призводила до порушення нормального функціонування і природного розвитку Лівану як соціально-територіальної системи, ставлячи під загрозу сам факт її існування.

На формування процедурних або залежних перемінних чинників конфлікту в Лівані визначальний вплив мала поява та (що головне) подальша трансформація ролі палестинського фактора на ліванській території, дія якого істотним чином вплинула на політику як прямих, так і непрямих учасників конфлікту.

Перші палестинські біженці з'явилися в Лівані після арабо-ізраїльської війни 1948-1949 рр.; їх нараховувалось від 110 тисяч до 130 тисяч, що становило приблизно дванадцяту частину всіх палестинських біженців першої хвилі³⁸. У подальшому кількість палестинців у Лівані суттєво збільшилась – як внаслідок притоку нових біженців, так і при-

росту населення серед палестинців, які вже перебували на ліванській території. Реальні цифри кількості палестинців у Лівані відсутні, не дивлячись на те, що кілька спеціально створених інституцій опікуються проблемами палестинських біженців. Це пояснюється, насамперед, тим, що далеко не всі біженці висловлювали бажання реєструватися, а цільові дослідження питань міграцій у Ліван згадуваними установами не були здійснені³⁹. За деякими оцінками, кількість палестинців була такою: 225 тисяч у 1967 р., 375 тисяч на 1982 р., 338 тисяч на 1987 р.⁴⁰.

Тривалий час палестинська присутність, до того ж досить чисельна з огляду на кількість ліванського населення, не виступала в якості чинника, що впливав на динаміку політичної ситуації в Лівані. Як зазначає М.Лахтінмакі, "... перші два десятиліття палестинської присутності в Лівані були роками відносно спокійного співіснування. Основна маса ... біженців тяжко працювала, була законотрушним населенням, що перебувало під пильним контролем з боку ліванських владних структур"⁴¹.

Трансформація ролі палестинського чинника в Лівані була спричинена поразкою арабів в арабо-ізраїльській війні 1967 р., яка призвела до кризи ідеології "панарабізму", і зумовила зміни в структурі самого близькосхідного конфлікту. Якщо з 1948 р. по 1967 р. домінуючим в структурі арабо-ізраїльського конфлікту незаперечно виступало міждержавне протистояння (Ізраїль – арабські держави), а значення власне ізраїльсько-палестинського протистояння істотно зросло після 1967 р., то по закінченню арабо-ізраїльської війни 1973 р. воно стає домінуючим в структурі близькосхідного конфлікту. Палестинці проголосили курс на створення власної незалежної держави і спрямування своїх зусиль на звільнення окупованої Ізраїлем території Палестини. Наслідком стає становлення палестинської (а не панарабської як це було до цього) національної самосвідомості серед біженців в Лівані; цей процес супроводжувався її інтенсивною політизацією. Були сформовані загони палестинських партизан – фідаїв, які не тільки розпочали здійснювати військові акції через ліванський кордон проти Ізраїлю, але й виступали в якості своєрідних "груп тиску", встановивши контроль не тільки над таборами палестинських біженців у Лівані, але й над розташованими поруч житловими районами Бейрута та Тріполі.

Християнська община, яка будь-що прагнула зберегти за Ліваном роль основного банківського центру на Близькому Сході та ставила за мету уникнути втягнення в будь-якій формі Лівану в арабо-ізраїльський конфлікт, спробувала з допомогою збройних сил поставити під контроль діяльність палестинців на ліванській території. В квітні та в жовтні 1969 р. мало місце збройне протистояння ліванської армії та військових формувань Палестинського руху опору (ПРО).

Стосовно палестинської військової присутності в Лівані мала місце по-

ляризація точок зору, що концентрувалася вздовж конфесійних ліній поділу суспільства. Це засвідчили дані опитування громадської думки. Наприкінці 1960-х років (листопад 1969 р.) 46% ліванців висловлювали "повну підтримку", а 40% – "підтримку з певними застереженнями" ПРО; 62% ліванців повністю чи стримано (з певними застереженнями) підтримували проведення палестинських військових операцій з ліванської території проти Ізраїлю⁴². Як показало опитування ліванських студентів, проведене Х.Баракатом, 94% мусульман та 55% християн підтримували ПРО в Лівані⁴³. Опитування ліванських громадян, проведене тим же Х.Баракатом напередодні парламентських виборів 1972 р., засвідчило істотну зміну позиції християн-респондентів стосовно палестинського питання: 53% християн виступали проти права Організації визволення Палестини (ОВП) здійснювати військові акції проти Ізраїлю з території Лівану, але лише 6% мусульман поділяли цю точку зору. На противагу цьому, 56% мусульман підтримували право палестинців на такі дії, але з ними погоджувалось лише 12% християн. Резолюцію Ради Безпеки ООН №242 підтримувало 72% християн і не підтримувало 64% мусульман⁴⁴.

На трансформацію підходів ОВП до Лівану вплинули, принаймні, дві події: підписання 3 листопада 1969 р. Каїрської угоди з Ліваном і переміщення керівних органів, військових та організаційних структур ОВП з Йорданії до Лівану в 1970-1971 рр. Принциповими моментами Каїрської угоди були наступні: визнання за палестинцями права на військову присутність у Лівані, участь "у палестинській революції при дотриманні суверенітету і безпеки Лівану" (тобто право здійснювати військові операції проти Ізраїлю з ліванської території; серед застережень – необхідність погоджувати дії з ліванською армією); право здійснювати контроль над таборами біженців⁴⁵. Іншими словами, ОВП отримувала, по суті, автономний статус у Лівані, а надання їй свободи дій на Півдні Лівану, як зазначав Г.Конзельманн, була тотожна втраті ліванського суверенітету над цією частиною ліванської території та спричинило створення так званої "фатхландії"* в Лівані⁴⁶. Після переміщення керівних органів ОВП з Йорданії до Лівану, як наголошує Р.Брайнен, для палестинців "Ліван стає важливим не стільки як військовий фронт, скільки як штаб-квартира дипломатичної діяльності та координаційний пункт для народної, дипломатичної та збройної боротьби на окупованих [Ізраїлем – Ю.С.] територіях і в інших місцях"⁴⁷. Необхідність у базі, де ОВП могла б розбудовувати – незалежно від впливу із-зовні – палестинські інфраструктури і приймати автономно політичні рішення (наскільки це було можливо), настійно вимагала

* Від назви найбільшої палестинської організації "Фатх".

особливої стратегії палестинців у Лівані: укладання союзу з певними ліванськими політичними силами, що унеможливило б розвиток подій за йорданським сценарієм (тобто депортацію військово-політичних структур ОВП). Такою силою напередодні громадянської війни став Національний рух Лівану (НРЛ), очолюваний К.Джумблатом.

Перетворення ОВП в самостійний чинник у близькосхідній політиці і, головне, військова присутність радикального палестинського руху в Лівані (організована та озброєна сила, досить значна за ліванськими масштабами) істотним чином вплинула на вибір політичного курсу НРЛ, основу якого склали мусульмани. Спираючись на союз із палестинцями, лідери НРЛ прагнули до реалізації своїх максималістських цілей. Таким чином, збіг цілей ОВП та НРЛ в період, що передував початку громадянської війни, не тільки прискорив процес зростання тих політичних сил у Лівані, які виступали проти збереження статус-кво в країні, але й спричинив радикалізацію вимог і позиції НРЛ, його перехід до односторонніх конфліктних дій.

ОВП перетворюється на постійно діючого актора на внутрішньоліванській політичній арені і, завдяки союзу з окремими мусульманськими політичними силами, набуває, по суті, статусу силового центру, який починає діяти в межах системи, здійснюючи вплив на процес прийняття рішень у Лівані. Іншими словами, відбувається процес трансформації дії палестинського чинника в Лівані, який дедалі більше набував характеру внутрішнього.

Таким чином, поява військових формувань ОВП у Лівані, перенесення військового протистояння з Ізраїлем на ліванську територію не тільки призвело до інтегрування ліванського конфлікту в близькосхідний, але й стала однією із причин порушення нестійкого внутрішнього балансу політичних сил. "...В ім'я арабізму деякі ліванські общини підтримали палестинську збройну присутність не тільки в боротьбі проти Ізраїлю, але й як політичну силу у внутрішньому конфлікті", – вважає Х.Салям⁴⁸. Палестинська військова присутність у Лівані призвела до виникнення серйозних диспропорцій у співвідношенні сил між християнами та мусульманами, зробивши процес збалансування за таких умов надзвичайно складним, а переговорний процес – проблематичним у зв'язку із відсутністю переговорного простору (тобто меж, в яких можлива дискусія та ймовірність досягнення угоди) в ліванському конфлікті, оскільки, спираючись на Організацію визволення Палестини НРЛ, мав кращу альтернативу переговорному рішенню (термін Р.Фішера та У.Юрі⁴⁹).

Донедавна гнучка та адаптована до ліванських реалій система рівноваги міжобщинних сил почала давати збої. Порушився баланс сил у країні, ліванська політична система виявилася нездатною до подолання

додаткового напруження, пов'язаного із збройною палестинською присутністю. Якщо раніше саме в межах системи через існуючі механізми досягнення балансу сил субобщини забезпечували реалізацію своїх інтересів, то відтепер вони почали шукати джерело своєї сили як за межами Лівану шляхом укладання відповідних союзів, так і в перетворенні на постійно діючий та важливий елемент захисту субобщин військових формувань (міліцій). Як наслідок, регіональні суперечності привносилися на внутрішньообщинний ґрунт.

Такі процеси ускладнювали і без того не прості внутрішньооліванські відносини. Поступово поглибилися не тільки традиційні християнсько-мусульманські суперечності, але й активізувався процес диференціації політичних сил, що відбувався вже на субобщинному рівні. Найбільш рельєфно ця тенденція відслідковується в другій половині 1980-х років. Саме тоді мають місце збройні сутички між провідними шийтськими угрупованнями – організацією "Хезболлах" і рухом "Амаль"; розгортається боротьба в християнській общині між військами генерала М.Ауна і військово-політичною організацією "Ліванські сили" під командуванням С.Джааджаа.

На думку політолога Б.Оде, сам механізм функціонування політичної системи в Лівані, заснованої на принципах конфесіоналізму, запобігав виникненню серйозних проблем у блоці, що стояв при владі⁵⁰. Інститут конфесіоналізму зумовлював дію тотожних процесів і в інших субобщинах. Наявність значного християнського сегмента населення в Лівані ставала чинником, який у мусульманській общині на перший план висував почуття єдності, мусульманської ідентифікації; виступала як стримуючий фактор щодо переходу протиріч (які існували на субобщинному рівні в межах мусульманської общини) у гостру фазу конфлікту. Поглиблення кризи політичної системи призвело до розмивання спільності інтересів на общинно-субобщинному рівні, до посилення процесу пошуку виходу із кризи шляхом активізації зовнішніх зв'язків, переведення їх у площину "особливих відносин" з окремими країнами (або політичними рухами).

Процес диференціації сил на общинно-субобщинному рівні супроводжувався появою міні-конфліктів, які вже виходили за межі традиційного для Лівану суто християнсько-мусульманського протистояння, і які на певному етапі його розвитку визначали характер і сутність протиборства в Лівані. Таким чином, відбувався процес посилення конфліктних відносин у ліванському соціумі як за рахунок ескалації (інтенсифікація ворожих дій – розвиток конфлікту "вглиб"), так і за рахунок його розширення (ускладнення структури завдяки підключення нових акторів і розширення його масштабів, тобто появи нових протиріч та розширення предмета суперечок – розвиток конфлікту "вшир").

- ¹ Khalidi Walid. Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East. – Cambridge, 1979; Deeb M. The Lebanese Civil War. – N.Y., 1980; Odeh B.J. Lebanon: Dynamics of Conflict. – L., 1985; Rabinovich I. The War for Lebanon, 1970 – 1985. – Ithaca & London, 1985; Lebanon: A History of Conflict and Consensus / Ed. by N. Shehadi and D.Mills. – L., 1988; Winslow Ch. Lebanon : War and Politics in a Fragmented Society. – L., 1996.
- ² Скороход Ю.С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту (80-90-і роки). – К., 2000; Він же. Ліванська модель "конфесійної демократії" // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 1999. – Вип. 2; він же. Моделі забезпечення стабільності у глибоко розділених соціумах: методологічні аспекти проблеми (на прикладі Лівану) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – Вип. 6.
- ³ Лебедева М.М. Межэтнические конфликты на рубеже веков (методологический аспект) // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №5. – С. 39.
- ⁴ Hanf T. Coexistence in Wartime Lebanon. Decline of a State and Rise of a Nation. – L., 1993. – P.101.
- ⁵ Сміт Е.Д. Національна ідентичність: Пер. з англ. – К., 1994. – С.14.
- ⁶ Нарочницкая Е.А. Этнонациональные конфликты и их разрешение (политические теории и опыт Запада). – М., 2000. – С.72.
- ⁷ Hanf T. Coexistence in Wartime Lebanon. Decline of a State and Rise of a Nation. – L., 1993. – P.80.
- ⁸ Abul-Husn Latif. The Lebanese Conflict. Looking Inward. – Boulder, London, 1998. – P.55.
- ⁹ Игнатенко А.А. Халифы без халифата. Исламские неправительственные религиозно-политические организации на Ближнем Востоке: история, идеология, деятельность. – М., 1988. – С.43.
- ¹⁰ Басім Аль-Джір. Ліванські конфлікти та послаблення напруги, 1920-1975. – Бейрут, 1981. – С. 78 (арабською мовою).
- ¹¹ Цит. за: Hanf T. Coexistence in Wartime Lebanon. Decline of a State and Rise of a Nation. – London, 1993. – P.102.
- ¹² Abul-Husn Latif. The Lebanese Conflict. Looking Inward. – Boulder, London, 1998. – P.6.
- ¹³ World Population Prospects. The 2000 Revision. Comprehensive Tables. Vol. 1. United Nations. – New York, 2001. – P. 296.
- ¹⁴ Джабер Хасан Али. Внутриполитический кризис в Ливане // Региональные конфликты в Азии и Северной Африке. – М., 1997. – С.17.
- ¹⁵ Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока / Отв. ред. А.А.Празаускас. – М., 1991. – С.105-196.
- ¹⁶ Kewenig W. Die Koexistenz der Religionsgemeinschaften in Libanon. – Berlin, 1965. – S.1.
- ¹⁷ Цит. за: Hanf T. Coexistence in Wartime Lebanon. Decline of a State and Rise of a Nation. – London, 1993. – P.53.
- ¹⁸ Даль Р. Предпосылки возникновения и утверждения полиархий // Полис (Политические исследования). – М., 2002. – № 6. – С.45.
- ¹⁹ Мокряк Н.Н., Перепелица Г.Н., Фареник С.А. Феномен военно-политического конфликта в современной этнополитической ситуации. – К., 1995. – С.55.
- ²⁰ Скороход Л.И. Роль социокультурного фактора в развитии ливанского конфликта // "Третий мир" в современном мире. – К., 1992. – С.67.
- ²¹ Hudson M. The Problem of Authoritative Power in Lebanese Politics: Why Consociationalism Failed // Lebanon: A History of Conflict and Consensus / Ed. by N.Shehadi and D.Mills. – London, 1988. – P.224.
- ²² The Constitution 23 May 1926 // Who's Who in Lebanon. 1977-1978. Sixth Edition. – Beirut, 1977. – P. 93.
- ²³ Bassam El Hachem. Education and Plurality in Lebanon //At the Crossroads:

- Education in the Middle East / Ed. by Adnan Badran. – New York, 1989. – P. 99.
- 24 Сміт Е.Д. Національна ідентичність: Пер. з англ. – К., 1994. – С.16.
- 25 Там само.
- 26 Who's Who in Lebanon, 1977-1978. – Beirut, 1977. – P.24.
- 27 Rabbath E. La formation historique du Liban politique et constitutionnel: Essai de synthese. – Beirut, 1973. – P.5.
- 28 Nasr S. Pour eclaire la guerre civile au Liban. Jalons pour une position des rapports entre confessions et societe libanaise // Palestine et Liban: Promesses et mensonges de l'Occident. – Paris, 1977. – P.148 .
- 29 La famille au Liban. – Beirut, 1971.
- 30 Hanf T. Coexistence in Wartime Lebanon. Decline of a State and Rise of a Nation. – L., 1993. – P.88.
- 31 Faour Muhammad. The Demography of Lebanon: A Reappraisal // Middle East Studies. – 1991. – Vol. 27, № 4. – P. 632, 636.
- 32 Middle East Contemporary Survey, Vol. XVIII: 1994. – Boulder, 1996. – P. 469.
- 33 Азия и Россия. Экономические связи к 2000 году. – М., 1999. – С.289.
- 34 Стоклицкий С.Л. Ливан. Тревоги и надежды. – М., 1988. – С.42.
- 35 Harris W.W. Faces of Lebanon: Sects, Wars, and Global Extensions. – Princeton, 1997. – P.86.
- 36 Corm G. Fragmentation in the Middle East: The Last Thirty Years. – London, Sydney, 1983. – P.155.
- 37 Khalidi W. Lebanon: Yesterday and Tomorrow // The Middle East Journal. – 1989. – Vol. 43, № 3. – P.375.
- 38 Sayigh R. Palestinians in Lebanon: Uncertain Future // Peace for Lebanon? From War to Reconstruction / Ed. by D.Collings. – Boulder & London, 1994. – P. 106.
- 39 Ibidem. – P.100.
- 40 Brynen R. Sanctuary and Survival: The PLO in Lebanon. – Boulder, 1990. – P.38.
- 41 Lahteenmaki M. The Palestine Liberation Organization and Its International Position. Until the Palestine National Council of Algiers in November 1988. – Turku, 1994. – P.87.
- 42 Brynen R. Palestinian-Lebanese Relations: A Political Analysis // Peace for Lebanon? From War to Reconstruction / Ed. by D.Collings. – Boulder & London, 1994. – P. 94.
- 43 Barakat H. Social Factors Influencing Attitudes of University Students in Lebanon Towards the Palestinian Resistance Movement // Journal of Palestine Studies. – Autumn 1971. – Vol. 1, № 1. – P.112.
- 44 Baracat H. Social and Political Integration in Lebanon: a Case of Social Mosaic // Middle East Journal. – Summer 1973. – Vol.27, № 3. – P. 307.
- 45 The Cairo and Melkart Agreements, Regulation of the PLO Presence in Lebanon, 3 November 1969, 17 May 1973 // Documents on the Israeli-Palestinian Conflict, 1967-1983 / Ed. by Yehuda Lukacs. – Cambridge, 1984. – P. 215-216.
- 46 Konzelmann G. Der unheilige Krieg: Krisenherde in Nahen Osten. – Hamburg, 1985. – S.127.
- 47 Brynen R. PLO Policy in Lebanon: Legacies and Lessons // Journal of Palestine Studies. – Winter 1989. – Vol. XVIII, № 2. – P. 56.
- 48 Chassan Salame. Is a Lebanese Foreign Policy Possible? // Toward A Viable Lebanon / Ed. by Halim Baracat. – Washington; London & Sydney, 1988. – P. 350.
- 49 Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения: Пер. с англ. – М., 1990. – С.109.
- 50 Odeh B.J. Lebanon: Dynamics of Conflict. – London, 1985. – P.121.

Надійшла до редакції 15.06.2004